

2. *Вернадский В. И.* Дневники 1917–1921. Октябрь 1917 – январь 1920 / В. И. Вернадский. – К., 1994.
3. *Гриценко А. П.* Документи фонду Генерального Секретаріата народої освіти як джерело з історії українського національно-культурного відродження (1917 р.) / А. П. Гриценко // Укр. іст. журн. – 1997. – № 3. – С. 65–78.
4. *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 р. Т. I «Доба Центральної Ради» / Д. Дорошенко – К., 2002.
5. Катеринославская земская газета. – Орган Катеринославського губерньського земства, з літа 1917 «Народная жизнь». – Катеринослав, 1917.
6. Приднепровский край. – Катеринослав. – 1917.
7. Українська Центральна Рада: Докум. і матер. у 2 т. – Т. 1. – К., 1996.
8. Центральний державний архів вищих органів влади і управління в Україні – Ф. 2201, оп. 1, спр. 24. – Далі : ЦДАВОУ.
9. ЦДАВОУ. – Ф. 2581, оп. 1, спр. 53.
10. ЦДАВОУ. – Ф. 2201, оп. 2, спр. 506.
11. *Чабан М. П.* Діячі січеської «Просвіти» (1905–1921). Бібліографічний словник / М. П. Чабан. – Д., 2002.

Надійшла до редколегії 1.12.09

УДК:94:396.6(477.63) «1930/1950»

Н. О. Соляник

Запорізький національний університет

**ПОВСЯКДЕННЯ СІЛЬСЬКОЇ ЖІНКИ 1930–1950 рр.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ УСНОЇ ІСТОРІЇ НА ПРИКЛАДІ СЕЛА
СУРСЬКО-МИХАЙЛІВКА СОЛОНЯНСЬКОГО РАЙОНУ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Розглянуто побут сільських жінок у 1930–1950-х роках на прикладі с. Сурсько-Михайлівка Солонянського району Дніпропетровської обл. Висвітлено трансформацію ролі жінки у родині та у суспільстві, зміну правового та її майнового становища у цей період. Виділено нові риси у веденні господарства та ролі жінки у суспільстві у зв'язку з колективізацією, голодомором та Другою світовою війною. Зроблено попередні висновки щодо місця жінки на селі та у тогочасному суспільстві загалом.

Ключові слова: село, побут, колективізація, суспільство, усна історія.

Рассматривается быт сельских женщин в 1930–1950-х годах на примере с. Сурско-Михайловка Солонянского района Днепропетровской обл.

¹© Соляник Н. О., 2009

Освещается трансформация роли женщины в семье и обществе, смена правового и имущественного положения в данный период. Выделены новые черты в ведении хозяйства и роли женщины в обществе в связи с коллективизацией, голодомором и Второй мировой войной. Сделаны предварительные выводы о месте женщины в селе и в тогдашнем обществе в целом.

Ключевые слова: село, быт, коллективизация, общество, устная история.

The article has regarded the family life of the country women in 1930-ies – 1950-ies on the example of the village of Surs'ko-Mykhailivka of the Solonyans'kyi district of the Dnepropetrovs'k region. It has also examined the new features in the economy keeping and the woman role in the society in connection with collectivization, hunger and World War II.

Key words: country, way of life, collectivization, oral history.

В історії України період 1930–1950-х рр. наповнений величезною кількістю подій, які вплинули на подальшу історію України та майбутній шлях її політичного, соціального та економічного розвитку. Ще наприкінці 1920-х рр. більшовики готували посилення курсу на побудову комуністичного суспільства. Було скасовано неп і продовжено нав'язування народові соціально-економічних та політичних змін – настільки всеохоплюючих та радикальних, що їх часто називають «другою революцією». Та поряд із масовими зрушеннями 1930-х рр. відбулося повернення до деяких традиційних аспектів російської політики, зокрема суворого централізму та одноосібної влади. Для українців цей катастрофічний поворот означав кінець намаганням прокласати власний «шлях до комунізму» [8, с. 351].

Радянське керівництво, взявши курс на модернізацію промислового потенціалу країни, одразу зіткнулося з трьома проблемами: кошти, сировина і робочі руки для розвитку індустрії. Одержати все це можна було від селянства, що становило більшість населення. Тому визріла думка про кардинальну зміну вектора залежності: не держава мусила залежати від значної кількості неконтрольованих індустріальних селянських господарств, а сконцентровані у великі спільні господарства селяни мусили перебувати в залежності від державних структур [2, с. 390, 391]. На початку 30-х років загострилася криза колгоспного ладу. Її суть полягала у катастрофічному зниженні рівня ефективності сільськогосподарського виробництва, наростаючих настроях соціального невдоволення селянських

мас. Спираючися на командні методи, влада взимку 1931–1932 рр. у багатьох районах республіки вилучили залишки товарного хліба і майже все продовольче та насіннєве зерно. Це призвело до величезного голоду [2, с. 393, 394]. Розкуркулення, депортації, голодомор були важливою умовою функціонування тоталітарного режиму, оскільки вони блокували розвиток громадянського суспільства, більшу частину якого становило саме селянство.

Друга світова війна наклала страшний відбиток на Україну та її населення. Щонайменше 5,3 млн осіб, або один із кожних шести мешканців України, загинули у цій війні. Цілком або частково було зруйновано понад 700 великих і малих міст та 28 тис. сіл. Загальні збитки в економіці України сягали 40 % [8, с. 417].

Після 1945 р. перед Україною та іншими радянськими республіками постало колосальне завдання відбудови господарства. Початок відновлення господарства почався із складання п'ятирічного плану (1946–1950). І знову цей план базувався на характерній особливості тоталітарної системи: можливості розпоряджатися ресурсами без огляду на бажання й потреби людей. Звідси і його вимоги: відбудувати розорені регіони, підняти промисловість та сільське господарство на довоєнний рівень та перевершити його [8, с. 422].

Період 1930–1950-х рр. є дуже складним та неоднозначним, він повністю змінив традиційний уклад життя усього населення України, але найбільше постраждало саме селянство.

Новій тоталітарній системі потрібно було населення вимуштруваних людей, в тому числі і жінок. Інесса Арманд політику російської комуністичної партії стосовно сім'ї визначила так: «Перед робітницею, таким чином, два найближчі завдання: вона повинна стати солдатом революції, готовою віддати всі сили для торжества комунізму; по-друге, вона повинна, будуючи нові форми господарства, виховання, соціального забезпечення, зруйнувати дотла стару буржуазну сім'ю...» [4, с. 113–114]. Для реалізації партійної лінії потрібно було вивести жінку із сфери домашнього побуту у сферу громадського життя.

«Домашній побут» – поняття ширше за «домашнє господарство». Воно включає ще й виховання дітей, різні форми спілкування членів сім'ї, спільні заняття, дозвілля тощо [3, с. 64].

Традиційний український селянський побут був дуже насиче-

ний та різноманітний. Жінка виконувала одну з найважливіших ролей у ньому – готувала їжу, доглядала за дітьми та за старими, працювала в полі, поралася на присадибній ділянці, брала участь у вирішенні важливих для родини питань.

Зміни в сімейному житті та структурі сім'ї, що мали місце у 1930-ті рр., співвідносяться зі змінами у моделях соціальної організації праці і є безпосереднім наслідком колективізації. Найпринциповіша зміна полягає в тому, що до колективізації більшість селян працювала на своїх власних сімейних ділянках, полях тощо. Типове господарство площею в два чи три гектари вимагало або могло забезпечити роботою щонайменше двох дорослих членів родини та кількох дітей. Кожен член сім'ї виконував, як правило, різноманітні господарські обов'язки, і не було такого, щоб одну справу робив тільки хтось один у сім'ї. Після примусової колективізації, у селян майже не було худоби і тепер більшу частину їхнього робочого дня забирала обов'язкова праця на колгоспних полях [9, с. 251]. Розподіл праці між чоловіками і жінками продовжував зберігатися у сімейних господарствах. Як і до колективізації, навколо хати й на сімейному полі завжди були специфічні ділянки, що оброблялися або чоловіками, або жінками. Жінки також прали, ткали, шили, вишивали, готували їжу, прибирали та доглядали дітей. У тих сферах життя, куди держава не втручалася, старий устрій залишився більш-менш недоторканим. А там, де домінував колгосп, старі способи організації праці змінювалися на інші й ставали у більшості випадків щоденною рутинною, коли більша частка продуктивного часу витрачалася на обробку колгоспних полів [5, с. 252–253].

Сім'ї на той час звичайно мали досить велику кількість дітей. Як згадує Параска Василівна Сахновська: «Батько наш вмер рано. Нас було семеро в мами» [1]. Саме тому, догляд та виховання дітей було дуже важливим, бо від цього залежить те, якими вони виростуть, чи набудуть необхідних культурних норм та навичок для подальшого життя в сільській громаді. Виховання пошани до старших (з малих років дітей вчили звертатися до дорослих на «ви», і ніколи – на «ти»), привчання до роботи (дітей з малих років залучали до виконання певних видів роботи, які були по-сильними для їхнього віку) – цим у більшості випадків займалися саме жінки [5, с. 99].

До колективізації немовлят, малечу, яка тільки вчилася ходити, та решту малюків доглядали вдома матері, бабусі та старші за віком діти. Після колективізації, коли жінок примусили працювати в бригадах на колгоспних полях, постала нагальна потреба у громадських закладах нагляду за дітьми. Такі центри було засновано у більшості сіл на початку 1930-х рр. [5, с. 251].

Й. Сталін, виступаючи на І з'їзді колгоспників-ударників 19 лютого 1933 р., висунув таке гасло: «Що стосується самих колгоспниць, то вони повинні пам'ятати про силу і значення колгоспів для жінок, повинні пам'ятати, що тільки в колгоспі мають вони можливість стати на рівну ногу з чоловіком. Без колгоспів – нерівність, у колгоспах – рівність прав. Нехай пам'ятають про це товариші колгоспниці і нехай бережуть колгоспний лад, як зіницю ока». [7, с. 192]. Керівники колгоспів сприйняли це у буквальному розумінні і робітник повинен був робити те, що йому накажуть, особливо у період жнив. Донині більшість видів робіт, які виконують жінки у сільському господарстві, залишається мало механізованою, це – тяжка фізична праця. Взагалі, за радянських часів мала місце тенденція: що більше механізувалося виробництво, то більше жінок було задіяно на важкій фізичній роботі. У сільському господарстві чоловіки здебільшого працювали механізаторами, водіями, пастухами, конюхами або керівниками різних рівнів. Жінкам же залишалося, наприклад, вирощування цукрових буряків, прополювання яких досі робиться вручну [6, с. 39]. Як згадує про працю у колгоспі власних батьків Лідія Іллівна Соколенко: «Батько робив все время конюхом, коло коней, а мати в бригаді, сапу тягала» [1].

Але найгірше те, що навіть не всі матері мали можливість отямитися від пологів, бо не було можливості отримати декретну відпустку. Дарина Григорівна Червона згадує: «У мене якось так получилось, що не давали ніякого декрету. Робила, поки робила, а родила, то ніхто нічого не платив, ні...» [1].

У щоденних клопотах важливе місце займає приготування їжі. Меню було різноманітним, переважали страви з овочів, круп, молока та інших продуктів, які були результатом власної праці на землі. Олена Улянівна Бесараб на питання про страви, які були найчастіше у вжитку в їхній родині, відповіла: «Тоді? Так як і сей час – борщ з цибулею. Два мужики були в хаті – дедушка, батько. Борщ,

каша, пшоняна бабка і молочна каша, і якісь вареники, там якісь пірожки, блини. Таке готовили! І холодне, картошка-жаркоє. Хорошо у нас бабушка, хорошо готовила! Коли було з чого...» [1].

Григорій Григорович Суховий на аналогічне запитання відповідає: «Ну шо... Борщ, суп, галушки, галушки було. Куліш... з пшо-на куліш. Борщ, картошка. Жарять. Капусту жарять. Саянка звалася. Сала кусочки на сковородку та капусту. І не так як сейчас, там тарілочка... А тоді сковородка така здорова, то кождий сидить, нас там чотири чи шість душ, а сальце ж хочеться достать. Попалось – то твоє, бери. Огірок солоний дають, з бочки огірки. Ото в банках, а то з бочки, ну воно вкусніше, кажуть, і полезніше з бочки були, чим оце щас консерви... Огірок. Це в нас дід, як його? Захарько. Був дід Захарько. Так той, вже ж весна, вже не хочеться, а солоні огірки в нього остаються. Так це було возьме кождому: хочеш-не хочеш, а з'їж. З'їж, кождому поже по огіркові і з'їж, щоб не пропали! Хочеш-не хочеш, – з'їж, – отакий. Галушки то було, суп, куліш. А то було в колхозі зразу як давали, то було варять кандьор. Якось спробував, чи суп чи шо? Є пословица: «Куда йдеш, куда йдеш, куда шкандибаш? На той край по кандьор, хіба ж ти не знаєш?» Переживали всього» [1].

Лідія Іллівна Соколенко згадує: «Ну як у свекрів жила, то мати готовила, і дома як я була, мама готовила. Там я помагала їй так. А так як вже ж я стала сама жить, я стала сама готувать» [1].

Слід відзначити, що всі респонденти поклали обов'язок з приготування їжі на матір або бабусю. Тобто, такий вид діяльності був непритаманним для чоловіків і був можливим лише у окремих випадках.

Значна кількість часу займала робота, пов'язана із виготовленням тканин, одягу, його декоруванням та оздобленням. До цього відносять прядіння, ткацтво, фарбування тканин та вишивку. Як згадує Любов Лук'янівна Петриченко: «Бабушка ткала полотно. Мама сама полотно не ткала... Бо тоже ж станок нужен...» [1].

Про технологію прядіння розповів Григорій Григорович Суховий: «Прядки, ото на гребіні вона оце тут от якось той, одсмикує баба. А тут ногою круте і там воно крильчатка круте і барабанчик намотує нитки. Нитки здорові. Потім нитки так прямо в бительню намотує, багато. Потом отдають ткацькому. Ткацький витикає оті ліжники бувало. А оце ж барахло таке ріжуть старе, пе-

періжуть там на стьожечки і зшивають ото на ліжники. Основа там. А потом, а якщо вимочать уже, та харашо, то роблять отаке полотно. Полотно. Це полотно, значить, літом його розстилають десь на травичку і водою мочуть. І це воно вимочується неділю чи дві, мочуть його, воно просихає на сонці, вибілять. Біле стає це полотно. І із цього полотна сорочки шили. Штани шили. І покрасять було. А краска була з бузини, бо краски ж такої нема» [1].

Голодні 1932–1933 рр. лише погіршили катастрофічну ситуацію, яка склалася у той час на селі. Люди, поставлені на межу існування, голодні, інколи вже навіть втрачали розум від пережитих жахів. Нелюдські знущання доводилося терпіти людям. Дарина Григорівна Червона згадує: «Все, що було там у бочках, позабирали, все позабирали! І ми сиділи (мені було шість год уже, а брат був з 31-го, то ото йому було два годи і сестричка була з 29-го, за мной зразу), то ото мама взяли такі вузольчики нав'язали квасолі, гороху і на плитки, ото там на припічок, називався. Положили ті вузольчики, накрили, і нас посадили на ті вузольчики, щоб вони не забрали. А так усе забирали, усе! І з погріба картошку, і усе, де шо не було, – все під мітлу! І вони й нас поскидали і ті вузольчики позабирали. Пооставляли, щоб посадить на... чи зварить так дітям» [1]. Залишившись без продовольства, селяни бачили вихід у вступі до колгоспу.

Друга світова війна теж внесла корективи у традиційний побут сільської жінки. Залишившись майже без чоловіків, які вирушили на фронт, їм доводилось пережити всі жахіття війни та потерпати від окупантів.

Період 1930–1950-х рр. – важкий у всіх розуміннях. За цей невеликий проміжок історичного часу відбулася докорінна зміна багатоголікових устоїв та традицій основи української нації – селянства. Ці зміни не могли не зачепити жіноцтво, яке здавна вважалося берегинею сім'ї, моралі та культури. Мати передавала власним дітям світосприйняття із покоління до покоління. Позбавлена можливості займатися традиційною для себе діяльністю, вимушена працювати на важких сільськогосподарських роботах на колгоспних ланах, майже не маючи вільного часу, жінки все одно не втратили ідеалів, моральних та релігійних переконань. Це передається у розповідях мешканців села Сурсько-Михайлівка Солонянського району Дніпропетровської області, на прикладі яко-

го було зроблено спробу прослідкувати зміну побуту сільської жінки протягом трьох десятиліть.

Бібліографічні посилання

1. Аудіоархів Інституту усної історії ЗНУ : с. Сурсько-Михайлівка Солонянський р-н, Дніпропетровська обл. : О. У. Бесараб, Л. Л. Петриненко, П. В. Сахновська, Л. І. Соколенко, Г. Г. Суховий, Д. Г. Червона.

2 *Бойко О. Д.* Історія України : навч. посіб. / О. Д. Бойко. – К., 2008. – С. 390–391.

3. *Борисенко М.* Домашній побут городян України в 20-х роках ХХ століття / М. Борисенко // Іст. журн. – 2008. – № 4 (40).

4. *Козуля О.* Жінки в історії України / О. Козуля. – К., 1993.

5. *Нолл В.* Трансформація громадянського суспільства: Усна історія української селянської культури 1920–1930 рр. / В. Нолл / Центр досліджень усної історії та культури. – К., 1999.

6. *Орлова Т.* Соціально-економічне становище жіноцтва в СРСР: радянська історіографія та реалії минулого / Т. Орлова // Істор. журн. – 2008. – № 6 (42).

7. *Орлова Т. В.* Радянський тоталітаризм і жіноцтво в контексті історіографії / Т. В. Орлова // Укр. іст. журн. – 2009. – № 3 (486)

8. *Субтельний О.* Україна: історія / О. Субтельний – К., 1991.

Надійшла до редколегії: 25.11.12.

УДК 908 (477)

І. О. Кочергін

Національний гірничий університет

КРАЄЗНАВЧИЙ РУХ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Висвітлено розвиток краєзнавчого руху на Дніпропетровщині і завдання, які стоять перед ним.

Ключові слова: краєзнавство, краєзнавчий рух, Придніпров'я, спілка краєзнавців.

Освещено развитие краеведческого движения на Днепропетровщине и задачи, которые стоят перед ним.

Ключевые слова: краеведение, краеведческое движение, Приднепровье, союз краеведов.